

نوع مقاله: ترویجی

مهارت‌های اسلامی آموزش آداب دوستی به کودکان

محمدناصر رضایی / دانشجوی دکتری فقه تربیتی جامعه المصطفی العالمیه

nasermo1355@gmail.com orcid.org/0009-0000-5025-3610

m.r.ahmadi313@gmail.com

محمد رضا احمدی محمدآبادی / استادیار گروه روان‌شناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>

پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۲۵

دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۱۵

چکیده

از موضوعاتی که در متون اسلامی مورد تأکید قرار گرفته، آداب دوستی است؛ این موضوع در بسیاری از منابع اسلامی در ضمن عناوینی همچون آداب معاشرت، معیارهای دوستی، فضایل اخلاقی مطرح شده است. یکی از ابعاد مربوط به این موضوع، چگونگی آموزش این آداب به کودکان است، که به صورت مستقل مورد توجه قرار نگرفته است. مقاله حاضر کوشیده تا گامی هرچند کوچک در این جهت برداشته و با استفاده از متون اصیل اسلامی راه‌کارهایی را برای آموزش آداب دوستی به کودکان معرفی کند. مقاله با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی به بررسی، دسته‌بندی و تحلیل آموزه‌های اسلامی آداب دوستی پرداخته و یافته‌های خود را به صورت ذیل به‌عنوان راه‌کارهای آموزش آداب دوستی به کودکان معرفی کرده است: الف. آموزش عملی؛ یعنی الگوبودن والدین در قالب دوستی؛ ۱. با خود کودکان و ۲. رفتار دوستانه با دوستان؛ ب. آموزش زبانی مشتمل بر راه‌کارهای توصیه‌های عام، مصداقی و معرفی الگو؛ ج. ترکیب آموزش زبانی و عملی؛ د. تلاش والدین در جهت گزینش دوستان خوب.

کلیدواژه‌ها: کودکان، والدین، آداب دوستی، آموزش آداب دوستی، مهارت.

مقدمه

دوستی دختران دارای مشکل در روابط با همگنان» (امیری و همکاران، ۱۳۹۱)؛ «بررسی ملاک‌ها و کیفیت دوستی در کودکان و نوجوانان دختر» (حجازی و ظهره‌وند، ۱۳۸۰)؛ «آیین دوست‌یابی در سخنان امام رضا» (رحیمی، ۱۳۹۵). این پژوهش‌ها اولاً با هدف بررسی کیفیت دوستی انجام گرفته و نسبت به نقش والدین و وظایف دینی آنها در آموزش آداب دوستی به کودکان توجهی نداشته‌اند؛ ثانیاً نسبت به آداب اسلامی دوستی، مخصوصاً روش‌های آموزش آنها به کودکان، نوجوانان و جوانان ساکت‌اند. پژوهش‌های دیگری مشابه پژوهش‌های مذکور انجام گرفته‌اند که به دلیل مشتمل بودن آنها بر کاستی‌های ذکر شده، از ذکر آنها خودداری گردید.

۱. مفهوم‌شناسی آموزش آداب دوستی به کودکان

دو کلمه صبی و طفل دارای معانی زیر است:

طفل: نوزاد و کودک تا هنگام بلوغ، فقط به مفرد مذکر گفته می‌شود (انیس و همکاران، ۱۳۸۴، ج ۲، ص ۱۱۹۱)؛ خرد و ریزه هر چیزی، نوزاد از مردم و جانوران وحشی (معلوف و همکاران، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۱۶۹).

صبی: کودک، پسر بچه یا پسر بچه از شیر گرفته‌شده؛ صبیبه: دختر بچه (انیس و همکاران، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۱۰۸۰)؛ صبی به معنای پسر جوان و صبیبه به معنای دختر، دوشیزه، دختر جوان (معلوف و همکاران، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۱۰۲۷)؛ بنابراین صباوت و طفولیت از نوزادی تا هنگام بلوغ و جوانی را شامل می‌شود؛ اما روان‌شناسان از حدود دو تا دوازده سالگی را دوره کودکی نامیده‌اند که بر حسب مراحل رشد شناختی بپایه دو دوره پیش عملیاتی (۲-۶ سالگی) و عملیاتی عینی (۷-۱۱ سالگی) را شامل می‌شود (سیف و همکاران، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۸۱-۸۰).

دوست: یعنی محب، یک‌دل، یک‌رنگ، خیرخواه، یار، رفیق، مأنوس، آشنا، هم‌دل؛ ظاهراً در اصل «دوس» بوده که به معنای چسبیدن و پیوستن به چیزی است و به مرور ایام از معنای اصلی مهجور گشته و به معنای مأخوذ شهرت گرفته است (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۷، ص ۹۸۸۳). دوستی: یعنی حالت و صفت و عمل دوست، محبت و مودت و خیرخواهی و رفاقت و یاری، یگانگی، صداقت؛ خلاف خصومت، مقابل دشمنی (همان، ۹۸۸۹، ص «دوستی»).

آداب: جمع ادب؛ فرهنگ، حسن معاشرت، حسن محضر،

دوستی و انتخاب دوست موضوعی است که آثار آن در زندگی فردی و اجتماعی انسان قابل انکار نیست؛ به همین جهت در متون اسلامی علاوه بر آنکه به داشتن و افزودن آن تأکید شده، ضابطه‌مندی آن بیشتر مورد توجه متون دینی قرار گرفته است؛ تا آنجا که براساس آموزه‌های اسلامی، انتخاب دوست نه تنها به عنوان عامل مؤثر در سرنوشت انسان در این دنیا تلقی گردیده؛ بلکه سرنوشت زندگی جاویدانه و اخروی انسان را هم تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ بنابراین داشتن دوستان خوب و واجد معیارهای اسلامی، سلامت زندگی دنیا و آخرت شخص را به دنبال دارد و برعکس، داشتن دوستان فاقد معیارهای اسلامی، زندگی دو جهانی شخص را با خطر جدی روبه‌رو می‌کند. پس انتخاب دوست یا دوستان شایسته از ناشایسته، در سلامت زندگی یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر است؛ که به موجب آن جا دارد اولیا، مربیان دینی و مخصوصاً والدین از آغاز کودکی کودکان به این مهم توجه داشته و تلاش کنند آداب و معیارهای اسلامی دوستی را به کودکان آموزش دهند، تا دوستی‌های آنها با همان آداب و معیارهای اسلامی شکل گرفته و افکار، رفتار و به‌طور کلی شخصیت آنها را تحت تأثیر قرار دهد.

درک و فهم ضرورت آموزش آداب دوستی به کودکان به‌خودی‌خود، تداعی‌گر دو پرسش می‌شود: ۱. این آداب از نظر اسلامی کدام‌اند؟ ۲. چگونه می‌توان آنها را به کودکان آموزش داد؟ پاسخ سؤال اول متضمن چیستی و تعداد آداب دوستی در منابع اسلامی را می‌طلبد و سؤال دوم را می‌توان با بیان چگونگی آموزش دادن این آداب در قالب مهارت‌های خاص، پاسخ داد. پژوهش حاضر ضمن اشاره مختصر و گذرا به مهم‌ترین مصادیق آداب دوستی از نظر منابع اسلامی، تلاش کرده، راه‌کارهایی را برای آموزش دادن آداب دوستی به کودکان، به عنوان هدف اصلی خود بیان کند، تا در حد وسع و ظرفیت این پژوهش، پاسخی باشد به سؤال اصلی این پژوهش، یعنی چگونگی آموزش آداب دوستی به کودکان. این ویژگی است که این پژوهش را از پژوهش‌های دیگری که در مورد دوستی و آداب آن با عناوین مختلف انجام گرفته، متمایز می‌کند.

برخی از پژوهش‌های انجام‌گرفته در ارتباط با دوستی کودکان، نوجوانان و جوانان عبارت‌اند از: «تأثیر آموزش مهارت‌های دوست‌یابی به کودکان و آموزش از طریق والدین، بر افزایش کیفیت

نمایش داده می‌شود؛ اما در روش زبانی، والدین آداب دوستی را با در نظر گرفتن سن و سال کودک، به او معرفی کرده و رعایت آنها را به او سفارش می‌کنند. گفتنی است که تقسیم آموزش به دو روش یادرفته، بدین معنا نیست که لزوماً از هر کدام به صورت جداگانه استفاده شود؛ بلکه می‌توان با توجه به موقعیت و شرایط مناسب از ترکیب هر دو روش استفاده کرد. بنابراین روش آموزش آداب دوستی به کودکان با استفاده از منابع دینی به صورت زیر بیان می‌گردد:

۲-۱. آموزش عملی

الف. الگو بودن والدین مؤدب به آداب دوستی

الگو در تعلیم و تربیت معمولاً به انسانی گفته می‌شود که مرتبی با مشاهده رفتار و دیگر ویژگی‌های او همان رفتار و ویژگی‌ها را از او می‌آموزد و فرامی‌گیرد (داودی، ۱۳۹۲، ص ۱۵۵). نقش والدین به عنوان الگوی رفتاری برای کودکان به دلایل زیر از اهمیت ویژه برخوردار است:

۱. آموزش آداب دوستی به کودکان یکی از مباحث تربیت اجتماعی بوده و اولین گام در تربیت اجتماعی، تنظیم و هدایت رفتارهای اجتماعی است که به طور عمده توسط تقلید و الگو گرفتن از اجتماع صورت می‌پذیرد. کودک در اول مراحل زندگی خویش به فراگرفتن رفتارها و حرکات دیگران می‌پردازد؛ به همین جهت باید شرایطی را فراهم آورد که الگوهای مناسب اجتماعی و اخلاقی در مقابل کودک حضور داشته باشد تا با تأثیرپذیری از آنها، رفتارهای اجتماعی مطلوب در کودک شکل بگیرد (ایمانی، ۱۳۶۷).

۲. اولین الگوهای رفتار اجتماعی در حضور کودکان معمولاً والدین هستند که کودکان در تعامل با دیگران عموماً و دوستان‌شان به طور خاص، آنها را الگو قرار می‌دهند. در آموزش آداب دوستی به کودکان، نزدیک‌ترین راه و اثرگذارترین روش، عمل والدین به آداب دوستی در حضور آنهاست؛ این الگو قرار گرفتن والدین می‌تواند به دو صورت زیر باشد:

ب. دوستی والدین با کودکان خود

اصولاً رابطه میان والدین و فرزندان، خود می‌تواند از مصادیق روابط دوستانه باشد، که باید آداب دوستی در آن رعایت شود. به عبارت دیگر والدین بهترین حالتی که می‌تواند در آن رعایت آداب دوستی را به

طریقه‌ای که پسندیده و صلاح باشد، اخلاق حسنه، فضیلت، اجتماع خصال حمیده، راه و رسم، نگاهداشتن خود از نکوهیده‌های کرداری و گفتاری، اندازه و حد هر چیزی را نگاه داشتن (دهخدا، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۱۳۱۳)؛ ظرفیت، تهذیب (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۳۳). اینها معنایی است که لغت‌شناسان برای ادب ذکر کرده‌اند. این منظور تصریح می‌کند که ادب در اصل به معنای دعوت بوده و علت نامیدن آن به ادب این است که ادب مردم را به نیکی‌ها دعوت کرده و از زشتی‌ها باز می‌دارد (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۲۰۶). زبیدی ادب را ملکه‌ی بازدارنده از زشتی‌ها، آموزش ریاضت نفس و اخلاق نیکو می‌داند (مرتضی زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۲۹۶). بنابراین آداب دوستی یعنی راه و رسم، اصول و قوانین دوستی؛ که با انتساب آن به دین اسلام، عبارت می‌شود از ارزش‌ها، باید و نبایدهایی که در متون اسلامی به منظور ارتباط سالم با دیگران و بخصوص دوستان و همسالان بیان شده‌اند.

در منابع اسلامی برای دوستی آداب بسیار متعدد و مفیدی ذکر شده؛ اما با توجه به اینکه هدف این پژوهش چگونگی آموزش آداب دوستی به کودکان بوده و نه بیان آداب دوستی؛ از ذکر تفصیلی آنها خودداری گردیده و به منظور یادآوری برای خوانندگان محترم این پژوهش، در زیر به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود:

معنویت و دینداری (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۶۳۸)؛ خردمندی و کرامت (همان)؛ وفاداری به عهد و پیمان (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۶، ص ۲۲۴؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۶۳۸)؛ خیرخواهی (همان)؛ راست‌گویی و صداقت (همان)؛ خوش‌اخلاقی و خوش‌رویی در رفتار (محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۴۴۸ و ۴۵۳)؛ نهج‌البلاغه، ۱۳۸۰، حکمت ۶)؛ آینده‌نگری (محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۴۴۱)؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۱، ص ۱۷۴)؛ عفو و بخشش؛ «فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ»؛ روحیه اجتماعی (محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۳۵۰)؛ یاری رسانی (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۶۶).

۲. روش‌های آموزش آداب دوستی به کودکان

توسط والدین

آموزش آداب دوستی توسط والدین به کودکان به دو روش عملی و زبانی امکان‌پذیر است:

در روش عملی مجموعه آداب دوستی عملاً توسط والدین به تدریج رعایت گردیده و به صورت مستقیم، غیرمستقیم به کودکان

معروف بودن پدر از نظر صورت و سیرت است؛ یعنی سیره و رفتار والدین بایست آن قدر شناخته شده باشد که اطرافیان به مجرد دیدن آن سیره و رفتار در فرزند، تصدیق کنند که این فرزند همان والدین است.

ج. رفتار دوستانه والدین با دوستان خود

افزون بر رابطه دوستانه والدین با کودکان خود، که می‌تواند به‌عنوان الگوی رفتار دوستانه و مزین به آداب دوستی، مورد مشاهده کودکان قرار گرفته و کودکان از آنها الگوگیری می‌کنند؛ رفتار دوستانه و مشتمل بر آداب دوستی والدین با دوستانشان نیز پیوسته مورد مشاهده کودکان قرار گرفته و می‌تواند بیانگر سبک دوستی والدین باشد و همین سبک دوستی والدین می‌تواند الگویی باشد برای کودکان؛ بنابراین مهارت والدین در چگونه دوستی کردن با دوستان خود، الگوی رفتاری دیگری است که می‌تواند آداب دوستی را به آنها آموزش دهد.

مشاهده آداب دوستی از والدین موجب می‌شود کودکان آنها را در تعامل با دوستان خود به کار بگیرند. مثلاً مشاهده وفای به عهد در سیره عملی والدین با دوستان خود، از سوی کودکان، موجب رعایت این ادب دوستی از سوی آنها در روابط با دوستان خود می‌شود. از این رو رفتار والدین نقش بسیار مؤثرتری نسبت به سخنان آنان دارد. پس یکی از مهم‌ترین روش والدین در امر آموزش آداب دوستی به کودکان و فرزندان، رعایت این آداب توسط خود والدین در تعامل با دوستان خود است. چنان که معروف است که «کودکان ما همانی می‌شوند که هستیم، نه آنکه می‌خواهیم» (داودی، ۱۳۹۲، ص ۶۱). بنابراین اگر والدینی می‌خواهند آداب دوستی را به کودکان خود آموزش دهند، بهترین راه مؤدب بودن خود آنها به این آداب است. برخی نویسندگان در مورد کمک کردن به کودکان در شناخت احساساتش می‌نویسند: با تبدیل کردن خودمان به آینه‌ای که عواطف او را نمایان می‌سازد، می‌توان کودک را در شناخت احساساتش یاری کرد. وظیفه یک آینه عاطفی، منعکس ساختن احساسات به‌صورت اصلی و بدون کم و کاست است. وضوح تصویر چه در آینه حقیقی و چه در آینه عاطفی زمینه را برای اقدام به اصلاح کمبود آن از جانب خود فرد فراهم می‌کند تا شخص خود را در آن بیاراید و تعبیر دهد (گینات، ۱۳۹۳، ص ۲۶-۲۷). حال اگر ما به‌جای شناخت احساسات، رعایت آداب دوستی را گذاشته و بیرسیم چگونه کودکانمان را در رعایت آداب دوستی کمک

فرزندان و کودکانشان آموزش دهند، زمانی است که بتوانند علاوه بر نقشی والدینی که دارد، نقش یک دوست صمیمی و خودی را با فرزندان و کودکانشان داشته باشند؛ به‌همین جهت است که در روایات تأکید فراوانی به دوستی فرزندان و کودکان شده است. بدیهی است که این دوستی به معنای صرف احساس قلبی عاری از هرگونه تظاهرات عملی و رفتاری نیست؛ بلکه تأکید بر دوستی با کودکان متضمن تظاهرات عملی آنکه می‌تواند در قالب رعایت آداب دوستی کرد پیدا کند نیز هست؛ پس علاوه بر آن احساس قلبی، پایبندی به رعایت آداب دوستی و بروز آن احساس در رفتار نیز مورد توجه این روایات است. اینکه رسول اکرم ﷺ می‌فرماید: کودکان را دوست داشته باشید و بعد بلافاصله می‌فرماید نسبت به آنها مهربان باشید و وقتی چیزی را به آنها وعده دادید، وفا کنید (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۴۹)، بیانگر همین حقیقت است. یا آن روایتی که امام صادق ﷺ در آن می‌فرماید: خداوند بنده‌اش را به‌خاطر شدت دوستی فرزندش، مشمول رحمت خودش قرار می‌دهد (همان، ص ۵۰)؛ یقیناً بدان معنا نیست که به صرف احساس قلبی خاص، و بدون ظهور آن در عمل، خداوند چنین پاداشی را می‌دهد. چه خوب فرمود پیامبر اکرم ﷺ که هرکسی که کودکی دارد باید با او کودکی کند (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص ۴۸۳)، یعنی با کودک نقش کودکی را باید بازی کرد؛ همان انتظاراتی را که از کودکان در تعامل با دوستانشان داریم، باید خود در رابطه دوستانه‌مان با کودکان خود انجام دهیم. به‌عبارت دیگر، آدابی را که انتظار داریم کودکانمان در دوستی‌هاشان رعایت کنند، خود ما در تعامل با کودکانمان رعایت کنیم. به‌کارگیری این روش نیز بسته به توان والدین در نقش کودکی بازی کردن، می‌تواند از آغاز کودکی تا پایان آن کارایی داشته باشد؛ فقط میزان و کیفیت اثرگذاری این روش منوط به این است که والدین تا چه اندازه‌ای در تربیت فرزند تجربه داشته یا آموزش دیده باشند؛ و مهم‌تر از همه اینها مراقبت و توجه دائم می‌خواهد، که والدین در تعاملات مختلف و متعدد با کودک، به موقع و در زمان و مراحل سنی مناسب آداب دوستی را مورد استفاده قرار دهند.

کودکان برخوردار از چنین والدینی نیازی به معرفی زبانی ندارند؛ وقتی کسی آنها را ببیند از طریق آداب آنها می‌فهمد که فرزند چه کسی است؛ همچنان که در برخی روایات تصریح شده است که از سعادت مرد این است که فرزندش از طریق شباهت به او از نظر صورت و سیرت، شناخته شود. روشن است که پیش‌فرض این‌گونه شناخته‌شدن فرزند،

تو را دچار زیان می‌کند؛ از دوستی با بخیل بپرهیز؛ زیرا از آنچه که سخت به آن نیازی داری از تو دریغ می‌دارد؛ و از دوستی با بدکار بپرهیز که با اندک بهایی تو را می‌فروشد و از دوستی با دروغگو بپرهیز که او به سراب ماند، دور را به تو نزدیک و نزدیک را دور می‌نماید. امام زین‌العابدین علیه السلام نیز خطاب به فرزندان می‌فرمود: با اهل دیانت و معرفت همنشینی کنید و اگر به چنین کسانی دسترسی نداشتید، تنهایی به انس گرفتن و سلامت نزدیک‌تر است؛ و اگر بجز همنشینی با مردم قانع نشدید، با جوانمردان همنشینی کنید؛ زیرا آنها در مجالسشان زشت‌گویی نمی‌کنند. «برادر مسلمانان را دوست داشته و هر آنچه را برای خود دوست می‌داری، برای او دوست بدار و هر چه را که برای خودت زشت می‌داری برای او زشت بدار». این بیان زیبا و کلی است از امام باقر علیه السلام در مورد رعایت آداب دوستی. این روایات و امثال آنها می‌توانند سیره ائمه علیهم السلام را در سفارش به دوستی و آداب آن، اثبات کنند. در این صورت معلوم می‌شود فرزندان، از جمله کودکان، جزء مخاطبان اولیه این سفارش‌ها بوده‌اند؛ چنان‌که ائمه علیهم السلام در دعوت فرزندان به نیکی به دیگران چنین سیرهای داشتند؛ امام موسی بن جعفر علیه السلام می‌فرماید: پدرم دست مرا گرفت و فرمود: فرزندم! پدرم محمد بن علی علیه السلام همچنان که من دست تو را گرفتم، دست مرا گرفت، فرمود: پدرم علی بن حسین علیه السلام دست مرا گرفت و فرمود: پسر! کار نیک را هر کسی از تو خواست برایش انجام بده؛ اگر او لیاقتش را داشت، تو کار نیک در جای خودش انجام داده‌ای؛ اما اگر او شایسته چنین کاری نیکی نبود، تو همچنان از اهل خیر و نیکی هستی (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۶، ص ۲۹۵).

ب. سفارش به مصادیق آداب دوستی

نمونه زیبا و جالب این نحو آموزش آداب دوستی در *نهج البلاغه* آمده است؛ در نامه ۳۱ امیرمؤمنان علیه السلام به‌عنوان یک پدر، هنگام سفارش به فرزندان امام حسن مجتبی علیه السلام، مصادیق متعددی از آداب دوستی را مورد تأکید قرار می‌دهد: «اگر برادرت از تو جدا گشت، تو پیوند دوستی را برقرار کن؛ اگر او روی برگرداند، تو مهربانی کن؛ و چون نسبت به تو بخل ورزید، تو بخشنده باش؛ آنگاه که دوری می‌گزیند، تو نزدیک شو؛ و چون سخت می‌گیرد، تو آسان گیر؛ و به هنگام گناهش، عذر او بپذیر» (*نهج البلاغه*، ۱۳۸۰، نامه ۳۱). صداقت و راست‌گویی یکی از آداب مهم دوستی است؛ نقل شده که امام

کنیم؟ پاسخ همان آینه‌بودن است؛ یعنی باید آینه‌ای باشیم برای کودکان مان در رعایت آداب دوستی؛ و بدیهی است که خاصیت آینه در نشان دادن است. والدینی که آینه برای نمایاندن آداب دوستی‌اند، بایست کودکان آداب دوستی را در سیره مستمر آنها ببینند. دعوت عملی بدون زبانی که در روایات مورد تأکید معصومان علیهم السلام قرار گرفته، ناظر به همین الگوی عملی بودن برای دیگران است. در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده است: دعوت‌کنندگان مردم باشید، اما به غیر زبان‌هایتان؛ یعنی با عملتان مردم را دعوت کنید. در ادامه حضرت در مقام بیان علت، می‌فرماید: «فان ذلک داعیه» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۷۸)؛ زیرا این دعوت عملی، دعوت واقعی است. واقعی بودن چنین دعوتی را می‌توان از این نکته ظریف ادبی استفاده کرد که حق کلمه «ذلک» این است که بعد از کلمه «داعیه» باشد؛ ولی حضرت آن را مقدم داشته است؛ که مفید حصر بوده و بدین معناست که تنها این دعوت، دعوت است. بنابراین طبق این روایت، عملی بودن دعوت، اثرگذاری آن را افزایش می‌دهد و این اثری است که در همه دعوت‌ها، از جمله در دعوت فرزندان به رعایت آداب دوستی وجود دارد.

۲-۲. آموزش زبانی

منظور از آموزش زبانی این است که مربی و در این پژوهش والدین، علاوه بر معرفی و آگاهاندن آداب دوستی به کودکان، آنها را به‌صورت زبانی و شفاهی به رعایت آداب دوستی سفارش کنند و از رفتارهای محل دوستی منع کنند. این سفارش‌ها گاه به‌صورت کلی و با عنوان عام «آداب دوستی»، «آداب معاشرت»، «اخلاق دوستی» و... انجام می‌گیرد و گاه مربی و والدین می‌توانند مصادیق آداب دوستی را با زبان سخن به کودکان بیان کنند و رعایت آنها را مورد تأکید قرار دهند.

الف. سفارش‌های عام و کلی

در موارد متعددی ائمه معصومان علیهم السلام به‌طور کلی و عام به معاشرت نیکو و رعایت ادب با مردم سفارش کرده‌اند؛ همچنان‌که به اجتناب از برخی رفتارها به‌منظور حفظ و ثبات دوستی دعوت کرده‌اند؛ از جمله امیرمؤمنان علیه السلام می‌فرماید: «با مردم آن‌گونه معاشرت کنید که اگر مردید بر شما اشک بریزند و اگر زنده ماندید، با اشتیاق به‌سوی شما آیند». در بیان دیگری آن حضرت از دوستی با برخی افراد منع کرده، می‌فرماید: از دوستی با احمق بپرهیز؛ همانا احمق می‌خواهد به تو نفعی رساند؛ اما

پدر و پسری از دوستان و برادران مؤمن امیرمؤمنان^ع وارد شدند، حضرت به‌عنوان احترام ایستاد و آن دو را گرمی داشت و در صدر مجلس نشاند و خود رو به‌روی آنها نشست؛ دستور دادند ظرف آب و طعام را آوردند و خوردند؛ سپس قبر غلام حضرت تشت و ظرف آبی آورد، تا مهمانان دستشان را بشویند؛ اما امام آن را گرفت تا بر دست مهمان آب بریزد مرد مهمان خجالت کشید و از جا بلند شد و گفت: یا امیرمؤمنان! درحالی که تو بر دستان من آب می‌ریزی خداوند مرا می‌بیند؛ حضرت فرمود بنشین و دستانت را بشوی؛ خداوند هم تو را می‌بیند و هم برادری را که با تو فرقی نداشته و خودش را برتر از تو نمی‌داند و با این کار خداوند ده برابر به تعداد خدمت‌کاران بهشتی او می‌افزاید؛ مرد مهمان نشست و حضرت فرمود: تو را به حق آن کسی که تو او را به عظمت می‌شناسی و بزرگ می‌دانی، و به فروتنی‌ات در برابر خداوند قسمت می‌دهم، که همان‌گونه که وقتی قبر آب را بر دست تو می‌ریزد، آن را می‌شویی؛ اکنون نیز با اطمینان و راحتی خاطر بشوی؛ مرد مهمان چنین کرد و دستانش را شست؛ وقتی تمام شد، حضرت ظرف آب را به محمد حنفیه داد و فرمود: فرزندم اگر این پسر بدون پدرش نزد من می‌آمد، بر دست او هم آب می‌ریختم؛ اما خداوند عز و جل ابا دارد از اینکه هرگاه پسر و پدر با هم باشند، با آنها رفتار یکسان شود، من بر دستان پدر آب ریختم و تو هم بر دستان پسر آب بریز؛ محمد حنفیه چنین کرد و بر دستان پسر آب ریخت. امام حسن عسکری^ع پس از نقل این روایت می‌فرماید: هر کس علی^ع را در این سیره متابعت کند، شیعه حقیقی است (حسن بن علی^ع، ۱۴۰۹ق، ص ۳۲۶).

۲-۴. تلاش والدین در جهت گزینش دوستان خوب

یکی از عوامل بیرونی مؤثر در تربیت کودک، دوستان و هم‌سالان هستند که نقش بسزایی در تأثیرپذیری دارند. انسان دارای طبیعت اجتماعی است و نیازهای خود را نیز از اجتماع برآورده می‌کند (شعبان‌دخت، ۱۳۹۰، ص ۱۳۶). کودک و جوان همانند سایر انسان‌ها، نیاز به دوست دارد. معاشرت با دوستان صمیمی یک نیاز طبیعی است و نمی‌شود از آن صرف‌نظر کرد. انسانی که دوست نداشته باشد، احساس تنهایی می‌کند؛ به‌گونه‌ای که گویا در زندگی خود کمبود دارد. لذیذترین ساعات زندگی برای یک کودک و جوان، ساعتی است که با دوست خود به‌صورت صمیمی می‌گذراند (امینی، ۱۳۸۴، ص ۴۱۳).

زین‌العابدین^ع پیوسته فرزندان را به پرهیز از دروغ کوچک و بزرگ؛ چه به‌صورت جدی و چه به‌نحو شوخی دعوت می‌کرد و در مقام بیان دلیل برای اجتناب از حتی دروغ کوچک، می‌فرمود: وقتی شخص مرتکب دروغ کوچک شود، جرئت گفتن دروغ بزرگ را هم پیدا می‌کند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۳۳۸). سفارش به گشاده‌رویی (همان) از دیگر مصادیق آداب دوستی است که مورد تأکید ائمه^ع بوده‌است.

ج. معرفی الگوهای آداب دوستی

در زمان‌ها و مکان‌های متعددی رفتارهای ناشی از اهتمام به آداب دوستی و رعایت آنها از افراد متعدد سر می‌زند که معمولاً دیگران نسبت به آنها غافل بوده و توجهی ندارند؛ بخصوص گاهی این رفتارها از افرادی صادر می‌شوند که از محبوبیت اجتماعی به‌خاطر همین رفتارها برخوردارند و متوجه ساختن کودکان به این رفتارها و دلیل انجام آنها می‌تواند کودک را به انجام آنها ترغیب کرده و انجام‌دهندگان چنین رفتارهایی به‌صورت غیرمستقیم الگوی رفتاری این کودکان می‌شوند.

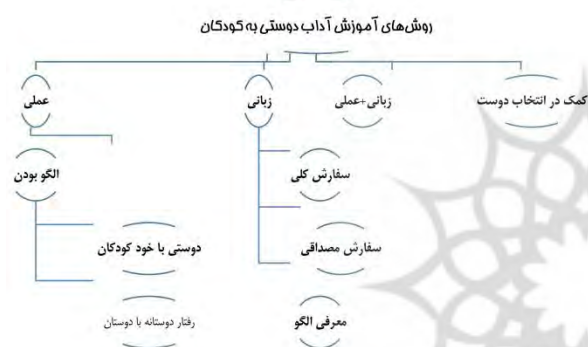
۲-۳. ترکیب آموزش لسانی و عملی

در این نحوه آموزش، عمل به محتوای آموزش زبانی یا قبل از خود آموزش زبانی انجام می‌شود و یا بعد از آموزش زبانی، به آن ملحق می‌شود. چه‌بسا ممکن است آن دو به‌صورت همزمان واقع شوند. چنین عملی بدون شک بر تأثیر آموزش زبانی افزوده و درصد اهتمام مرتبی به چنین آموزشی را بیشتر می‌کند.

اصولاً یکی از سیره‌های ائمه معصومان^ع در آموزش آداب معاشرت به‌طور عام، آموزش دادن آداب در هنگام رویارویی فرد با عمل بود (حسینی‌زاده، ۱۳۸۹، ص ۱۷۷). به‌عنوان نمونه، داستانی از امیرمؤمنان^ع نقل شده که هم رعایت آداب دوستی توسط خود حضرت را به‌خوبی بیان می‌کند و هم آموزش عملی دادن حضرت به فرزندش محمد حنفیه را به‌نمایش می‌گذارد. تصادفاً نکته جالب روایت این است که در مورد حقوق «اخوان: دوستان دینی» بوده و در اول آن تعبیر به «اخوان له» آمده است؛ یعنی دو نفر از برادران و دوستان حضرت؛ بنابراین هرگونه رفتار حضرت با این دو دوست، نمونه‌ای از آداب دوستی است. داستان از این قرار است که دو نفر

روش‌های مهم آموزش آداب دوستی به کودکان است که والدین می‌توانند در آن ایفای نقش کرده و در انتخاب چنین دوستانی کودکان و فرزندانشان را یاری رسانند. بنابراین پدر و مادر باید با همه وجود تلاش کنند معاشران خوبی برای فرزندان خود انتخاب کنند. با انجام این کار، دو فایده هم نصیب آنان خواهد شد؛ در درجه نخست فرزندشان ناخودآگاه کمالات معاشر خوب را اقتباس کرده، به نیکی گرایش پیدا خواهد کرد؛ در درجه دوم از معاشرت با افراد فاسد و آلوده برکنار مانده، از آفت‌های زشت آنان مصون خواهد ماند (قندی، ۱۳۹۸، به نقل از: بیدی و رنجبرزاده، ۱۳۹۲، ص ۱۱۲).

نمودار الگوی چگونگی آموزش آداب دوستی به کودکان

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر که در راستای پژوهش‌های انجام‌گرفته در حوزه دوستی و آداب آن صورت گرفت؛ در پاسخ به این سؤال بود که «چگونه می‌توان آداب دوستی را به کودکان آموزش داد؟» و بیانگر مهارت آموزشی است. پاسخ این شد که اولیا و مربیان و مخصوصاً والدین می‌توانند با چهار روش کلی آداب دوستی را به کودکان آموزش دهند؛ در اولین روش، والدین به‌صورت عملی در ضمن رفتار دوستانه با خود کودکان و رفتار دوستانه با دوستان دیگر، این آداب را آموزش می‌دهند؛ براساس دومین روش والدین به‌صورت زبانی و گفتاری، در قالب سفارش‌های کلی و مصداقی و معرفی الگو، به آموزش دادن این آداب به کودکان اقدام می‌کنند؛ افزون بر این دو روش، والدین می‌توانند با استفاده از ترکیب هر دو روش گفتاری و عملی، به‌عنوان سومین روش آموزش آداب دوستی به کودکان، آموزش‌های خود را مؤثرتر کنند؛ و در نهایت، در چهارمین روش، والدین کودکان را در انتخاب دوست مناسب و واجد شرایط کمک می‌کنند، تا کودکان بتوانند از دوستان مزین به آداب دوستی، آن آداب را بیاموزند.

مهم‌ترین اثری که بر دوستی، مترتب می‌شود، تأثیر و تأثیری است که در بین آنان انجام می‌گیرد. انسان دوست خود را الگو می‌گیرد و از رفتارش تقلید می‌کند؛ به او اعتماد کرده و گفتارش را باور می‌کند؛ همسان و هم‌رنگ او می‌شود. این بدان جهت است که در بین دو کودک یا دو جوان سنخیت و تناسب روحی خاصی وجود دارد که چنین سنخیتی بین آنها و یک فرد بزرگسال وجود ندارد. دو کودک یا دو جوان حرف همدیگر را بهتر می‌فهمند، بهتر می‌توانند نسبت به هم اعتماد کرده و اسرار دل خود را در میان بگذارند و از یکدیگر راهنمایی بخواهند (همان، ص ۴۱۴).

اگر دینداری و معنویت در رأس آداب دوستی قرار دارد؛ بعد از والدین، بهترین کسانی که این ادب را به شخص منتقل می‌کند و اثرپذیری شخص نسبت به این ادب از آنها بهتر و بیشتر است، دوستان اوست. در روایتی از پیامبر ﷺ آمده است: «آدمی بر دین دوست و هم‌نشین‌اش است». مقصود این است که اگر فردی، کسی را دوست بگیرد، دین او را هم پذیرفته است (نیک‌خو، ۱۳۸۷، ص ۳۸). یا اگر فردای قیامت پرده‌های غیب برداشته شود، برخی وقتی نتیجه انتخاب دوست ناباب را مشاهده می‌کنند، فریاد پیشیمانی سر داده، می‌گویند: «ای وای بر من، کاش فلان (شخص گمراه) را دوست خود انتخاب نکرده بودم»؛ که باز هم به دلیل نقش اساسی دوستان در زندگی است. مخصوصاً طبق این آیه شریفه، که آثار دوستی و نقش دوستان منحصر به این دنیا نبوده و دامنه تبعات آن، حتی سرنوشت حیات اخروی انسان را هم تعیین می‌کند. بنابراین براساس آیات و روایات، بعد از والدین، دوستان بیشترین نقش را در آموزش آموزه‌های اسلامی و آداب معاشرت و آداب دوستی دارند. پس اگر والدین بخواهند به این آیه عمل کنند که: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هاست، نگه دارید؛ آتشی که فرشتگانی بر آن گمارده شده که خشن و سخت‌گیرند و هرگز فرمان خدا را مخالفت نمی‌کنند و آنچه را فرمان داده شده‌اند، به‌طور کامل اجرا می‌کنند»؛ باید نسبت به دوستی کودکان و فرزندان‌شان بی‌تفاوت نباشند و در انتخاب دوست، آنان را یاری کنند؛ تا آنها با اجتناب از دوستان ناباب و گزینش دوستان خوب، در روابط دوستانه‌شان نقش فعال داشته و منفعل نباشند و فردای قیامت فریاد: «یا لیتنی لم اتخذ فلاناً خلیلاً» سر ندهند. انتخاب دوستان مؤدب به آداب دوستی، یکی از

محدث نوری، حسین بن محمدتقی، ۱۴۰۸ق، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، قم، مؤسسه آل البيت
مرتضی زبیدی، محمد بن محمد، ۱۴۱۴ق، *تاج العروس*، بیروت، دار الفکر.
معلوف، لوئیس و همکاران، ۱۳۷۸، *فرهنگ بزرگ جامع نسوین*، تحقیق احمد سیاح، چ دوم، تهران، اسلام.
نیک‌خو، مهدی، ۱۳۸۷، *گلبزرگ زندگی* (بررسی جنبه‌های گوناگون رشد و تربیت کودک)، چ دوم، قم، بوستان کتاب.

منابع.....

- نهج البلاغه*، ۱۳۸۰، ترجمه محمد دشتی، چ یازدهم، قم، مشهور.
ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۱۴ق، *لسان العرب*، چ سوم، بیروت، دار صادر.
امیری، شعله و همکاران، ۱۳۹۱، «تأثیر آموزش مهارت‌های دوست‌یابی به کودکان و آموزش از طریق والدین بر افزایش کیفیت دوستی دختران دارای مشکل در روابط با همگنان»، *مطالعات روان‌شناسی تربیتی*، ش ۱۶، ص ۱-۱۶.
امینی، ابراهیم، ۱۳۸۴، *اسلام و تعلیم و تربیت*، قم، بوستان کتاب.
انیس، ابراهیم و همکاران، ۱۳۸۴، *فرهنگ المعجم الوسیط (عربی - فارسی)*، تحقیق محمدبندر ریگی، تهران، انتشارات اسلامی.
ایمانی، محسن، ۱۳۶۷، «تربیت اجتماعی (قسمت سوم)»، *تربیت*، سال سوم، ش ۸، ص ۴۰-۴۳.
بستانی، فواد افرام، ۱۳۷۵، *فرهنگ ابجدی*، چ دوم، تهران، اسلامی.
حجازی، الهه و زهره ظهرونند، ۱۳۸۰، «بررسی ملاک‌ها و کیفیت دوستی در کودکان و نوجوانان دختر»، *روان‌شناسی و علوم تربیتی*، سال ششم، ش ۱، ص ۱-۲۰.
حرعاملی، محمد بن حسن، ۱۴۰۹ق، *وسائل الشیعه*، قم، مؤسسه آل البيت
حسن بن علی بن علی، ۱۴۰۹ق، *التفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسكري*، قم، مدرسه الامام المهدی
حسینی‌زاده، سیدعلی، ۱۳۸۹، *سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت*، چ هشتم، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
داودی، محمد، ۱۳۹۲، *خانه بهشتی*، تهران، ستاد اقامه نماز.
دهخدا، علی‌اکبر، ۱۳۷۲، *لغتنامه دهخدا*، تهران، دانشگاه تهران.
_____، ۱۳۷۳، *لغتنامه دهخدا*، تهران، دانشگاه تهران.
رحیمی، مرتضی، ۱۳۹۵، «آیین دوست‌یابی در سخنان امام رضا»، *فرهنگ رضوی*، ش ۱۵، ص ۱۳۳-۱۶۴.
سیف، سوسن و دیگران، ۱۳۸۰، *روان‌شناسی رشد (۱)*، چ دوم، تهران، سمت.
شعبان‌دخت، علی اصغر، ۱۳۹۰، *تربیت کودک از منظر آموزه‌های دینی*، قم، مشهور.
صدوق، محمد بن علی، ۱۴۱۳ق، *من لا یحضره الفقیه*، چ دوم، قم، جامعه مدرسین.
قندی، زهرا، ۱۳۹۸، «نقش والدین در تربیت اجتماعی فرزندان از منظر اسلام»، *معارف قرآن و عترت*، سال پنجم، ش ۱۰، ص ۱۲۵-۱۵۲.
کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۴۰۷ق، *الکافی*، چ چهارم، تهران، دار الکتب الاسلامیه.
گینات، هیم‌جی، ۱۳۹۳، *راهنمای تربیت فرزندان*، ترجمه امید حلاج، چ دوم، تهران، پیکان.
مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳ق، *بحار الانوار*، چ دوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
_____، ۱۴۰۴ق، *مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول*، چ دوم، تهران، دار الکتب الاسلامیه.